

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍ

ՍՏՐՋԻԿՈՎՍԻԻ

Պատերազմի թոհուրոհին մէջ աննշմար անցաւ աշխարհահռչակ դիտնական Ստրչիկովսքիին մահը: «Փարիզէր Յայթունկ» թերթն էր որ քանի մը տողով կը գուժէր կտրուստը: Գերման դիտնականը մեռաւ 1941 Յունուար 10ին Փարիզ, յառաջացած տարիքի մը մէջ: Ծընած էր 1862ին Կալիցիոյ մէջ (Աւստրիա). ուրեմն 79 տարեկան:

Հայերուս համար բացառիկ դեր մը կատարեց Ստչիկովսքին: Հայկական ճարտարապետութեան դրաւած փառքն ու սլատիւր միջազգային արուեստներու պատմութեան մէջ՝ Շնագէի կողքին՝ ամբողջութեամբ իրեն կը պարտինք: Չրլլար ան՝ Շ. Տիլի վերապահ կարծիքներու ազդեցութեանը տակ մնացած պիտի ըլլայինք: 1918ին գերմաներէն լեզուով հրատարակած իր «Հայաստանի ճարտարապետութիւնն ու Եւրոպա» երկհատոր ստուար աշխատութիւնը եկաւ հիմնայատակ փոխել Հայոց զեղարուեստին դերը սուրիական, ասորական, բիւզանդական եւ հուսկ ուրեմն եւրոպական արուեստներու պատմութեանց մէջ: Ոչ թէ մենք այդ արուեստներէն ազդեցութիւններ կը կրէինք, այլ ընդհակառակն իր բառերով՝ «Քրիստոնէական արուեստին վառարանը Հայաստանն է. հոս գտան արեւելեան այլ եւ այլ ուղղութիւններէ սկիզբ առնող ճարտարապետական ձեւերն իրենց զարգացումը. հոս հնարուեցաւ զմբթարդ շինուածքի ձեւը եւ դէպի զարգացում բարգաւաճեցաւ: Ասկէ ճանապարհ ինկաւ իր արուեստն Սեւ Ծովու ճամբով դէպի Եւրոպա եւ իր յաղթութեան պսակը կախեց Ս. Պետրոսի (Հռոմ) զմբէթին վրայ»: Ստչիկովսքիին այս յանդուգն կարծիքներուն կը հանդիպինք թէ՛ վերեւ յիշատակուած երկհատոր ուսումնասիրութեան եւ թէ 1936ին Փարիզի մէջ հրատարակուած L'Ancien Art Chrétien de Syrie մեծադիր գործին՝ եւ ուրիշ հմտալից աշխատութեանց մէջ:

Ստրչիկովսքիի կենսագրութեանը անծանօթ կը մնանք: Միայն գիտենք թէ 1882էն 85 տարիներուն իր համալսարանական կրթութիւնը ստացաւ Պերլինի, Վիեննայի եւ Միւնխէնի մէջ: Հետեւեցաւ իմաստասիրական եւ բանասիրական ուսմանց կարգին արուեստներու պատմութեան: Երկու անգամ ճամբորդեց Հայաստան. առաջին անգամ 1888ին եւ այդ առթիւ գրեց իր «Էջմիածնի Աւետարանը», իսկ երկրորդ անգամ՝ 1913ի ամառը, ընկերակցութեամբ Դկ. Գլիւկի եւ Լ. Լիսիցեանի: Տփղիսի մէջ արշաւախոսմանին միացաւ մեծատաղանդ դիտնական Թ. Թօրամանեանն ալ եւ այսպէսով ծնունդ առաւ «Հայաստանի ճարտարապետութիւնն ու Եւրոպա»:

Անշուշտ Ստրչիկովսքիի կենսագրութենէն աւելի մեղ հետաքրքրողը իր գործն է, գեղարուեստի ասպարէզին մէջ իր ստեղծած տեսութիւնները, հետեւաբար կ'անցնինք իր կատարած պրպտումներու արդիւնքին:

X

Անմիջապէս ըսենք թէ գեղարուեստական միջավայրերու, դրպրոցներու, ոճերու, տեսակներու շուրջ կարծիքներ յայտնել եւ յայտնուածը ընդհանրացնել, պարտադրել բացառիկ տաղանդներու վերապահուած է: Որ եւ է ոճի շուրջ կը տիրեն իրարու բոլորովին հակոտնեայ կարծիքներ: Օրինակ. ճարտարապետութեան մէջ հանրածանօթ դոթական ոճին իբրեւ տարերք՝ անուանի Հնախօս Տիէօլաֆօ կը կարծէ թէ աղբիւր ծառայած են սասանեան եւ սուրիական արուեստի աղղեցութիւնները: Նոյն ոճին կազմութեանը նախատարրեր կ'ընդունի բիւզանդականը՝ (Քորուայէ), հռովմէականը՝ (Շուաղի), բոլորովին արեւմտեան՝ (Տիհիօ), Իտալիոյ հիւսիսէն՝ (Տարթէն), պարսկականէն՝ (Փոփ), Հայաստանէն, հետեւաբար հայկականէն՝ (Ստրչիկովսքի): Ուրեմն ասիկա արուեստի մէկ երեւոյթին, դոթական ոճին շուրջ: Երբ մասնակիէն ընդհանրականին կուգանք, արդէն պարզ կը դուշակուի թէ կարծիքներու ինչ ահաւոր խաչաձեւում մը կրնայ տիրել հոգ: Այս բոլոր բարդ քախումներուն մէջ տիրապետող աղղեցութիւն մը յառաջ բերելու համար Ստրչիկովսքի նիւթը շատ խորունկէն, ակէն ուղեց ձեռք առնել եւ սկսաւ փնտռել քորիստոնէական արուեստին ծնունդ աղբիւրը, բուն իսկ ինքնակազմաւորման, ինքնածնման կեդրոնը: Ըսենք թէ իր տեսակէտը մէկ բառով՝ Արեւելքն է, Արեւելքէն ծնունդ կ'առնէ քրիստոնէական արուեստը:

Հոս տեղը չէ հատորներով լոյս տեսած իր բոլոր գործերուն, գեղարուեստական թերթերու մէջ ստորագրած իր բոլոր յօդուածներուն բովանդակութիւնը ներկայացնել. տանք ատոնց խտացումը եւ արդէն հասած կ'ըլլանք մեր նպատակին: Ստրչիկովսքի այդ ուսումնասիրութիւններով նախ կը քանդէր Փրանսացի եւ ռուս արուեստի տեսաբաններու կողմէ թանձրացուած այն տեսակէտը թէ, Բիւզանդիոնն է եղած հիմնադիրը քրիստոնէական արուեստին, ու ան այդ արուեստը որոշ բարձրութեան մը հասցնելէ վերջ, փոխանցած է Հռովմին: Հոն, քրիստոնէական արուեստը ա'լ աւելի դարբնուելով ծնունդ է տուեր գեղարուեստական հարուստ ձեւերու եւ դադափարներու: Յետոյ, այլեւս վերջնականապէս կազմաւորուած՝ տարածքը է իր աղղեցութիւնը դէպի ալ աւելի արեւմուտք ու մանաւանդ արեւելք:

Ստրչիկովսքի ասոր փոխարէն կը պաշտպանէ բոլորովին հակոտնեայ կարծիք մը, որուն ամփոփումն է. — Քրիստոնէական չրջանին կ'երեւի Փօքը Ասիոյ արեւելեան բաժնին եւ Յունաստանի հակ-

ուած արեւմտեան ափերուն մէջ բացայայտ հակադրութիւն մը: Արեւմտեան կողմը որ Բիւզանդիոնն է, կը շինէ պապիկիքներ փայտածածուկ վերնամասերով, իսկ ընդհակառակն Արեւելքի մէջ — Հայաստան — Դ. դարուն շքաւորուած է արդէն կամարակապ շէնքերով: Ա՛լ աւելին, Արեւելքի մէջ այդ օրերուն կ'երեւի ոչ միայն վերնայարկով զարգացած ոճ մը, այլ եւ աղիւսի եւ քարակապ շինութեանց քէֆնիք մը: Ստշիկովսքի բիւզանդական արուեստը կը համարի հայկականի, ասորականի եւ եգիպտականի խառնուրդ մը:

Բիւզանդական արուեստին պաշտպանները ուղաւորական մանրանկարչութիւնն իսկ կը վերագրէին Բիւզանդիոնին: Հոյ ալ Ստշիկովսքի քննութենէ մը անցընելով երկու հին սերպական սաղմոսարաններ, կ'եզրակացնէ թէ, պատկերազարդումի դաղափարները բիւզանդական չեն, այլ հին ասորական:

Միշտ բիւզանդականը դիմակազերծելու մտադրութեամբ ան խորապէս ուսումնասիրեց հայկական մանրանկարչութիւնը ու համոզուեցաւ թէ անոր աղբիւրը եղած է սասանեան արուեստը, իսկ ինքն ալ հանդիսացած՝ միջնորդ Բիւզանդիոնի:

Ստշիկովսքի չգոհացաւ հարուածելով բիւզանդական արուեստը միայն արեւելեան կողմէն. անիկա տարբեր գետիններ ալ փնտռեց, ու այս անգամ յարձակեցաւ Մասիէրոյի վրայ, որ զպտական արուեստը կը համարէր բիւզանդականին մէկ գաւառական ճիւղը:

Տքնալան ուսումնասիրութիւններով կազմեց գիտական ցուցակ մը, որուն վրայ կռթնելով ցոյց տուաւ թէ, քրիստոնէական շրջանին երեւան եկած զպտական արուեստը խառնուրդ մըն է հին եգիպտականի, հելլենականի եւ յոյն — ասորական զարդարանքներու: Այս արուեստին ոգին եւ արհեստագիտութիւնը եգիպտական է, պատկերաւորման ձեւերը մեծ մասով յունական, իսկ զարդարանքներու երանգներն ալ ասորական են: Ուրեմն ո՛չ մէկ տարր բիւզանդական արուեստէն: Ա՛լ աւելի առաջ երթալով, կ'ըսէ թէ՝ ընդհակառակն անցած է ազդեցութիւն՝ զպտականէն բիւզանդականին:

Հռովմն ալ չիսուսափեցաւ Ստշիկովսքիի քննութենէն: Կ'ընդունի թէ անիկա եղած է գեղարուեստական միջավայր մը ուր կը կեդրոնանային բազմաթիւ գեղարուեստագէտներ, բայց երբեք չէ կազմուած հռովմէական պետական արուեստ մը, որ տարածէր իր ազդեցութիւնը շրջակայ երկիրներ: Հռովմը եղած է ընդունարան մը քան թէ արտադրող գործիք մը:

Ստշիկովսքիի այս յանդուգն այլ փաստացի կարծիքները բախեցան ընդդիմադիր հոսանքներու: Պայքարը երկար տեւեց: Տարիներ յետոյ տեղի տուին հին տեսակէտները ու այսօր Ստշիկովսքի կը տիրապետէ հին արուեստի պատմութեան:

Կ'արժէր իմանալ թէ ե'րբ քանդեց բիւզանդականը, ի՞նչ զետեղեց տեղը:

Հանգուցեալ գիտնականը 1910ին հրատարակեց *Amida* անուն ստուար աշխատութիւնը: Ուսումնասիրելով Հայերու միջնադարեան Տիգրանակերտ — Ամիթի յուշարձանները, եկաւ այն եզրակացութեան թէ, քրիստոնէական արուեստին ծագման որորաններն են Կեդրոնական Ասիան, Պարսկաստանը եւ Միջագետքը: Հարաւի հոսանքը Պարսկաստանի վրայով կ'անցնի Հայաստան, Նեհսիւ, Մծբին եւ Ամիթ ու յետոյ Արեւմուտք, միեւնոյն ատեն ուղղութիւն տալով բիւզանդական արուեստին: Ստէիկովսքի Ամիթի քրիստոնէական եւ մահմետական յուշարձաններով կը ճշդէ Միջագետքի մեծ դերը արուեստի պատմութեան մէջ:

«Ամիտա»ին յաջորդեց իր ա'լ աւելի ստուար մէկ երկասիրութիւնը, ձեւով մը իր գլուխ գործոցը, այսինքն վերեւ ակնարկուած «Հայաստանի Ճարտարապետութիւնն ու Եւրոպան»: Ասիկա գիրք մըն է որ կը կարօտի մասնաւոր յօդուածի մը: Ասով ամբողջ հայկական գեղարուեստին ենթահողը, անոր կազմութիւնն ու հնարած նորութիւններն են որ կ'ուսումնասիրուին: Այդ հատորով Ստէիկովսքին իր լրումին մէջն է արդէն: Այդ մասին յառաջիկային:

Պէտք է ըսել թէ վերջերս սկսած էր տեսակէտ փոխել: 1932ին *L'amour de l'Art* մէջ ստորագրած յօդուածով գոթական արուեստին ծնունդը Հայաստանէն հիւսիս կը փոխադրէր: Ասիկա ոչ չեւտուած ձեւով մը, սակայն ընկրկումի, փոփոխութեան երանգներ սկսած էին իր մէջը սողոսկիլ:

ՀՐ. ԲԱԼՈՒԵԱՆ

ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Սեւանի լճին երկաթաբեր (պաղալթ) ապտածմերուն վրայ գտնուած են հնագրեան փորագրուած արձանագրութիւններ որոնք լուսարանուած չէին մինչեւ հիմա: Մասնագէտ մը ճշդած է որ կոթողներու արձանագրութիւնները ասորեստանեան նշաններով են եւ յաջողած է մասամբ կարդալ գտնոմք: Հայ հնագէտ — պատմաբան Օրբէլեան ալ գրաւած է այս արձանագրութիւններով եւ հաստատած է որ արամէական են: Արձանագրութիւնները կը վերաբերին արտաշեսեան — Արտաքսիա շրջանին եւ այս առթիւ կը յիշուի Արտաշէսի հօր անուր որ ցարդ անծանօթ էր: Արձանագրութեանց լրիւ ընթերցումը կոչուած է լուսարանելու ոչ միայն աշխարհի հնագոյն ազգերէն մէկուն՝ Հայերու, այլ եւ ամբողջ Առաջաւոր Ասիոյ պատմութեան կարեւոր մէկ շրջանը որ բաւական մութ մնացած էր: